

BİBLİYOGRAFYA :

Zeki Velidî Togan, *Bugünkü Türkli Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s. 155-156; Gunnar Jarring, *Return to Kashgar* (trc. Eva Claesan), Durham 1986 (eserin aslı İsveççe olup *Åter till Kashgar* adıyla yayımlanmıştır: Stockholm 1979); R. Rahmeti Arat, "Kâşgar", *İA*, VI, 408-409; W. Barthold—[B. Spuler], "Kâshghar", *EI²* (ing.), IV, 699.



ORHAN F. KÖPRÜLÜ

ÂFÂKÎ

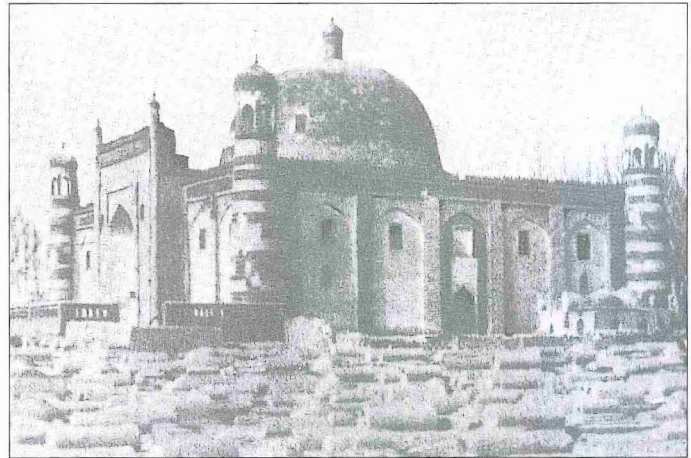
(أفاقى)

İslâm düşüncesi ve fıkıh alanlarında farklı anlamlarda kullanılan bir terim.

□ İSLÂM DÜŞÜNCESİ. Türk-İslâm düşünce tarihinde **objektif** (nesnel) karşılığında kullanılan kelâm, felsefe ve psikoloji terimi.

Arapça **ufuk** kelimesinin çoğulu olan **âfâka** nisbet eki getirilerek yapılmış bir kelimedir. Osmanlıca'da **âfâkî** yerine **şey'î**, **zihnî** gibi daha başka terimler de kullanılmış, bu terimlerle genellikle, dış dünya ile ilgili olan, ferdin şahsî görüş ve inançlarından bağımsız olarak geçerliliği bulunan, herkesin izleyip gözleyebileceği reel durumlarla ilgili olan şey" kastedilmiştir. **Âfâkî** Türkçe'de mecaz olarak, "gelişigüzel söylenmiş (boş sözler), gayri ilmi (ifadeler); belli bir düşünce ve hayat düzeni olmayan (adam)" gibi mânalara da gelmektedir. **Âfâkî** teriminin karşıtı olan ve **sübjektif**in eş anlamlısı olarak kullanılan **enfüsî*** ise Arapça **nefs** (kişi, ruh, süje) kelimesinin çoğulu olan **enfüse** nisbet eki ilâvesiyle elde edilmiş bir terim olup "değeri ve geçerliliği kişiye bağlı olan, başkalarının izlenip gözlenemeyen, ruhî ve derunî durumlarla ilgili" anlamına gelir. Bu anlamıyla **enfüsî**, insanın bizzat kendisiyle ilgili zihnî veya ruhî deney ve sezgileri dir. Nitekim **enfüsî** kavramının bu muhtevasından dolayı mantık, psikoloji ve ahlâk ilimlerine **felsefe-i enfüsiyye** (sübjektif felsefe) denilmiştir.

Türk-İslâm ilim ve fikir adamları **objektif** ve **sübjektife** karşılık bulmak için **âfâkî** ve **enfüsî** kelimelerini terimleştirirken Kur'ân-ı Kerim'deki (bk. Fussilet 41/53) **âfâk** ve **enfüs** kelimelerinin karşıt kavramlar olarak bir arada kullanılmış olmasından hareket etmişlerdir. Söz konusu âyetin meâli şöyledir: "Gerek âfâkta, gerek enfüste delillerimizi (âyât) yakında onlara göstereceğiz." İ-



Afak
Hoca
Türbesi

lâm bilginleri başlangıçtan itibaren söz konusu âyetle ilgili olarak birbirinden az çok farklı yorumlar yapmışlardır. Bu yorumlar genellikle **âfâk**ın "dış dünya ve madde âlemi", **enfüsün** ise "insanın iç dünyası ve ruh âlemi" olarak anlaşılması gerektiği noktasında birleşmektedir. İlk dönemlerden günümüze kadar ulaşan bu değerlendirmelerin ışığı altında, "âfâkî âyetler" in tabii, müşahedeye dayanan deliller, beş duyu ile elde edilen müsbet ilimler, "enfüsî âyetler" in ise psikolojik ve zihnî deliller mânasına geldiğini söylemek mümkündür. İslâm âlimleri ilmi araştırmalarda, **âfâk** ve **enfüs** kelimelerinin yer aldığı âyet-i kerîmeden hareketle metot fikrine ulaşmanın mümkün olduğunu göstermişlerdir. Buna göre, bir konunun ilmî bakımdan açıklığa kavuşturulması için ileriye sürülecek olan deliller, ya duyu organlarıyla yapılacak dış gözleme yani objektif metoda ya da gönül yoluyla yani sezgi ile gerçekleştirilecek iç gözlem metoduna dayanmalıdır. Nitekim müslüman ilim ve fikir adamları, Kur'ân-ı Kerim'in bu yaklaşımına uygun olarak Allah'ın varlığını ispat (isbât-ı vâcib) konusundaki delilleri, sonradan **âfâkî** ve **enfüsî** diye adlandırılan iki kısma ayırmışlardır. Kelâm âlimleri daha çok **âfâkî** yani dış dünya ile ilgili olan (kozmojik ve ontolojik) delillere ağırlık verirken, mutasavvıflar **enfüsî** yani insanın iç dünyasına ve ruh âlemine ait psikolojik ve ahlâkî delilleri tercih etmişlerdir.

Batı felsefesinde Descartes, Kant, Auguste Comte gibi filozoflar tarafından değişik anlamlarda kullanılmış olan **objektif** ve **sübjektif** terimlerinin Türkçe'ye **âfâkî** ve **enfüsî** kelimeleriyle aktarılması konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İsmail Fenni Ertuğrul, ke-

lâm ve İslâm felsefesine ait eserlerde bu iki kelime yerine **hâricî** ve **zihnî**, yahut **hâric-i zihnî** ve **hâric-i nefsi** gibi tâbirlerin bulunduğunu söyleyerek, **âfâkî** ve **enfüsî**nin **objektif** ve **sübjektif** karşılığında kullanılmayacağını savunmuştur. Babanzâde Ahmed Naim ise Arap dil bilgisine göre çoğul kelimeler nisbet ekiyle kullanılmayacağından, **objektif** ve **sübjektif** kelimelerinin karşılığı olarak **ufkî** ve **nefsî** denilmesi gerektiğini, ancak Kur'an'da geçen lafızları korumak amacıyla **âfâkî** ve **enfüsî** terimlerinin özellikle tercih edilebileceğini kaydetmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, Bulak 1323-29, XX, 4-5; İbn Sînâ, *el-İşârât* (nşr. Süleyman Dünyâ), Kahire 1959, III, 483; Fahreddin er-Râzî, *Şerhu'l-İşârât*, Kahire 1325, I, 214; a.m.f., *Me-fâttihü'l-gayb*, Kahire 1934-62, XXVII, 139; Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmî'l-Kur'ân* (nşr. Ebû İshak İbrâhim), Kahire 1386-87/1966-67, XV, 374-375; *Lisânü'l-'Arab*, "efk" md.; Hasan el-Mustafavi, *et-Taḥkîk fî kelimâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, "efk" md.; İzmirli İsmail Hakkı, *Fenn-i Menâhic*, İstanbul 1329, s. 47-50; G. L. Fonsegrive, *Eléments de Philosophie (Mebâdî-i Felsefedan Birinci Kitap: İlmü'n-nefs*, trc. Ahmed Naîm), İstanbul 1331, s. 40, 111-113; İsmail Fenni, *Lugatçe-i Felsefe*, İstanbul 1341, s. 464-465, 664-667; A. Lalande, *Vocabulaire Technique de la Philosophie*, "Objectif", "Subjectif" m.d.leri; M. N. Çankı, *Büyük Felsefe Lugatı*, "Objective", İstanbul 1955, II, 531-535; a.e., "Subjective", İstanbul 1958, III, 232-234; El-malılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI, 4216; Ferid Ayiter, "Âfâkî", *İTA*, I, 111-112; J. Mark Baldwin, "Objective", *ERE*, IX, 440.



METİN YURDAGÜL

□ FIKIH. **Mikât*** sınırları dışında oturan kimseler için kullanılan terim.

Mikât ile Harem bölgesi arasında kalan Hil bölgesinde oturanlara **Hillî**, **Bustânî** veya **Mikâtî**, Harem bölgesinde